

Recep ÖZDEMİR*

TARİHTE TÜKETİCİ HAKLARINA YÖNELİK YAPILAN İLK KANUN: “KANUNNÂME-İ İHTİSAB-I BURSA”

Özet

İslam dininin temel ilkelerini Türk örf ve adetleriyle birleştiren ahiliğin üreticiyi korumaya yönelik faaliyetleri yüz yıllarca devam etmiştir. Osmanlılar döneminde ahiliğin belirlediği ve ticari hayatta uyguladığı standartlar padişah fermanıyla hukuk normu haline getirilmiştir. “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” ismiyle 1502 yılında yayınlanan ferman tarihte yapılan ilk tüketici kanunu olma özelliği taşımaktadır. Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa (Bursa Belediyesi Kanunu) ayrıca dünyanın ilk standart kanunudur. Bu kanun Sultan II. Bayezid emriyle yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda; hayvan ürünleri, türlü sebze-meyve, tuz, ekmek, sanayi ürünleri, tekstil ürünleri, tarım-tahıl ürünleri, orman ürünleri, deri ürünlerinin satışları, konulacak fiyatlar ve kaliteleri bir standarda bağlanmış; bugünkü anlamda boyama, ambalaj, kalite gibi esaslarla narh ve ceza hükümlerine yer verilmiştir. “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa”, dünya standart tarihine ve tüketici haklarına yönelik faaliyetlere önemli bir veri sağlamıştır. Standartın ve tüketici haklarının çok fazla gündemde olduğu günümüzde bu kanunun tetkik edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı devletinin kanunlarına kaynaklık eden İslâm hukukunun temel ilkeleri bağlamında söz konusu kanunda yer alan hükümlerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Tüketici Kanunu, İslâm Hukuku, Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa.

THE FIRST LAW ON CONSUMER RIGHTS: “THE LAW OF THE MUNICIPALITY OF BURSA”¹

Abstract

The activities of Akhism that connects the basic principles of the Islamic religion with Turkish customs and traditions have continued for centuries. Standards established and implemented by the organization of the Akhi in commercial life became legal norm with the imperial rule during the Ottoman period. This legal norm, published under the name “Kanunnama Ihtisabı Bursa” (The law of the municipality of Bursa) in 1502, is the first consumer law which have been made in history. “Kanunnama Ihtisabı Bursa” is also the world’s first standard law. This law entered into force by order of Sultan Bayezid II. In this law, agricultural products, textile products, agricultural-cereal products, forest products, leather products, prices and qualifications are standardized. The rules like dyeing, packaging, quality, and price restrictions and penal provisions are similar to the practices of the our age. “Kanunnama Ihtisab-ı Bursa” has provided important data on activities related to

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, rozdemir@adiyaman.edu.tr

¹ Bu çalışma 11-14 Mayıs 2017 tarihinde Gaziantep’te İKSAD tarafından düzenlenen “Farabi I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

world standard history and consumer rights. Because the standards and consumer rights are on the agenda with a high frequency nowadays, it is important to examine this law. In this article, it is aimed to evaluate the provisions contained in the law, in the context of the basic principles of Islamic law which was the source for the Ottoman laws.

Keywords: Akhism, Consumer Law, Islamic Law, The law of the municipality of Bursa

Giriş

Ahilik, tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel bir müessesedir. Türk-İslam kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde; Osmanlı Devleti'nin kurulması ve büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. Ahilik müessesesi, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde asırlar boyunca sadece Türk esnaf, sanatkâr, sanayici ve ticaret erbabını bünyesinde barındırmakla kalmamış Arap, Fars ve hatta ecnebiler arasındaki ticari ilişkilerde de belirleyici olmuştur. Anadolu'da iktisadi bir kurumsal yapı olarak yüzyıllar boyu etkili olan Ahilik müessesesi, çok yönlü teşkilat yapısıyla diğer farklı alanlarda da çeşitli fonksiyonlar icra etmiştir. Ahilik teşkilatının en başta gelen fonksiyonu, iş hayatı ile ilgili olanıdır. Zira onun en temel özelliği bir esnaf teşkilatı olmasıdır.²

Ahiliğin asıl amacı, insanların dünya hayatında huzur ve güven içerisinde yaşamalarını ve Allah'ın emirleri doğrultusunda ahiret hayatına hazırlanmalarını sağlamaktır. Bu anlayış içerisinde ahilerin dünya için ahiretini, ahiret için de dünyasını terk etmeyen dengeli bir hayat anlayışı geliştirilmesini de sağlamıştır. Ahiler, çatışmacı değil dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptirler. Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, millet ile devlet, kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebetler kurularak herkesin huzur içinde yaşamasının sağlanması Ahilik teşkilatının temel amacını oluşturmaktadır.³

Ahilik teşkilatı bir yandan esnaf arasında işbirliği ve dayanışma esaslarının yerleştirilmesi ve haksız rekabetin, tekelciliğin önlenmesini, diğer yandan tüketicinin korunmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasını amaçlamıştır. Bunun yanı sıra Ahiler, devlet düzeni içinde kontrol mekanizmasını kurarken, tüketiciyi koruyan bir takım önlemler de almışlardır.⁴

Her esnaf grubunun toplu olarak belirli bir çarşıda bulunması hem alıcının istediği malı kolaylıkla seçebilmesi hem de esnafların birbirlerini kontrol edebilmesi açısından önemli görülmekteydi. Bir arada çalışma, kalite kontrolü bakımından da hayli önem taşıyordu. Çünkü esnaf, ürün kalitesinin belli bir standardın altına düşürülmesine karşıydı. Standartların altında mal üreten kişiler ikazlara aldırılmayıp bu fiillerini devam ettirirlerse dükkânları kethüdalar tarafından kapatılabilmekte, hatta daha ileri gittikleri takdirde esnafıktan ihraçlarına karar verilebilmekteydi.⁵

Ahi birliklerinde üretim ve tüketim sınırlandırılmış ve böylelikle rekabetin önlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Esnaf ve dükkân sayısı, iş aletleri ve tezgâh

² Erdem, Ekrem, *Ahilik*, Detay Yayıncılık, Ankara 2008, s. 83.

³ Sucu, Mustafa, *Ahi Ocakları ve Bir Ahilik Belgesi*, Malatya 1996, s. 4-5.

⁴ Erdem, s. 83.

⁵ Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, Ankara 2008, s. 138; Sucu, Mustafa, *Ahi Ocakları ve Bir Ahilik Belgesi*, Malatya 1996, s. 5-6.

adedi sınırlandırılmıştı. “Gedik Usulü” olarak adlandırılan bu sistemle “ihtiyaca göre üretim” fikri fiilen gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Esnaf ve tüccarın işsiz kalmaması ve aşırı üretimin doğurabileceği bunalımların önlenmesi temel düşünceyi oluşturuyordu.⁶

Ahilerin üreticiyi korumaya yönelik faaliyetleri yüz yıllarca devam etmiştir. Osmanlılar döneminde ahilerin belirlediği standartlar padişah fermanıyla hukuk normu haline getirilmiştir. “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” ismiyle h. 907 yılında yayınlanan ferman tarihte yapılan ilk tüketici kanunu olma özelliğini taşımaktadır.⁷

Ahilikte her şeyden önce esnafın dürüst olması sağlanmaya çalışılırdı. Bundan dolayı, çürük mal satmak, müşteriden çok yüksek fiyat istemek, başkasının malını taklit etmek (imitasyon) suç sayılırdı. Eksik ölçenler, bozuk ölçü aleti kullananlar cezaya çarptırılır; kalitesiz ve sahte mal üretenlerin malları toplanırdı. Bunun yanı sıra mesleğinde hile yapanların hilesi kamu önünde teşhir edilerek, mesleki itibarının yok edilmesi temin edilirdi.⁸

Dükkânların üzerine ayet, hadis veya veciz sözler, şiirler yazılı levhalar asılırdı. Bu levhalar bir bakıma iş yeri sahibinin iş yaşamında benimsediği ahlaki yansıtırdı. Ahiler müşteri ilişkilerine son derece önem verirlerdi. Ticari faaliyetlerde “*Müşteri velinimetimizdir.*” diye ifade edilen ilke, Ahi kültürüyle yetişmiş Türk esnaf ve sanatkârın parolası hükmündeydi.⁹

Tüketici haklarının korunmasına çok önem veren Ahiler, müşterilerin temel ihtiyacı olan birçok ürünü, doğrudan doğruya üretim yapan işyerlerinden karşılayabilmeleri için çarşılar kurmuşlardı. Ahilerin ürünü aracısız olarak tüketiciye sunduğu işyerleri, aynı sanat dalında faaliyet gösteren esnafın bir yerde toplandığı “arasta” veya “çarşı” ismini taşıyan iş merkezleriydi. Tüketici hem istediği ürünü bu çarşılarda daha çabuk bulmakta, hem de aynı cins ve kalitedeki ürünleri aynı fiyatla buralarda gönül rahatlığı içerisinde almaktaydı.¹⁰

Ahilerin tüketiciyi korumaya yönelik faaliyetleri ve düzenlemeleri üretimde markalaşmayı sağlamıştır. Demirden imal edilmiş araba parçaları, çeşitli nal, kağıt tekerleri; bakırdan ve diğer madenlerden yapılan kılıç, kap kaçak, bıçak-kaşık üzerine kazınan işaret (çentik) onu yapan ustanın amblemiydi. Bu amblem o ürünün kalite belgesi hükmündeydi. Bu uygulama bir taraftan kalitesiz mal üretilmesinin önüne geçerken diğer taraftan taklidi önleyerek eşyayı yapan ustanın emeğinin görünür kılmasını sağlardı. Bu bakımdan işyerinde çalışan çırak, kalfa ve ustalar birlikte kendi ürünlerinin en iyi olması için gayret gösterirlerdi. Üretim esnasında çırağın veya kalfanın herhangi bir hatası ustasına bildirilir ve yapılan hata derhal düzeltilirdi.

Ahilik teşkilatında, kalitesi bozuk mal üreten, tüketiciyi aldatan, yüksek fiyatla mal satan ve kurallara uymayan esnaf veya sanatkâra çok ağır cezalar verilirdi. Bu cezalar para veya hürriyeti kısıtlayıcı cezalar olmamakla beraber ondan daha tesirli

⁶ Ekinci, *Ahilik*, s. 141.

⁷ Ekici, *Ahilik*, s. 376; Uyanık, C. , “Yıllık Standard Yolculuğu”, *Standard Dergisi*, Yıl: 43 (514): 15, Ekim, 2004.

⁸ Ekinci, *Ahilik*, s. 138.

⁹ Ekinci, *Ahilik*, s. 139.

¹⁰ Debbağoğlu, Ahmet, *İslâm İktisadına Giriş*, Hareket Yayınları, İstanbul 1979, s. 85; Ekinci, *Ahilik*, s. 139.

ve daha caydırıcı olan birlikten ihraç cezasıydı. Bazen bu cezalar, kişiyi masraf ve ikram etmeye zorlamak, hammadde tevziatından hariç tutmak, selâmlaşmamak ve yardım etmemek şeklinde de tecelli ederdi.¹¹

Ahilik teşkilatında her şeyden önce esnafın doğruluk üzerine hareket etmesi istenirdi. Ahilikte usulüne uygun iş yapmamak, müşteriden belirlenen fiyatın üstünde bir fiyat istemek, bir başka üreticinin malını taklit etmek büyük suç kabul edilirdi. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti ahi birliklerinin aslî göreviydi. Eksik ölçenler ve bozuk terazi kullananlar cezaya çarptırılırlar, sahte ve kalitesiz mal imal edip müşteriye aldatanların malları piyasadan toplanır, kendileri ise meslekten ihraç edilirdi. Bu bağlamda sattığı süte su katan bir sütçünün kuyuya basıldığı, bozuk terazi kullananların teşhir amacıyla çarşı-pazar dolaştırıldığı, ekşi pekmez satanın pekmezinin başına geçirildiği bilinen örneklerdendir.¹²

Ahilikte “Pabucun dama atılmak” deyimini ahilerin denetim mekanizmasının ve kalite kontrolünün bir yansımasıdır. Ahiliğin kurucusu ve esnaf ve sanatkârların piri kabul edilen Ahi Evran, ayakkabıcı esnafının bulunduğu çarşıdan geçerken onların yaptığı ayakkabıları inceleyerek, hileli gördüklerini kesip dama attığı; dükkânı kapattığı ve ayakkabı ustasının peştamalını kapının kilidine astırdığı ifade edilir. Müşteriye de yeni bir ayakkabı verilerek tüketicinin mağduriyeti önlenirdi. Böyle bir olay olunca, bunun haberi esnaf arasında hızla yayılır, “filanca ustanın pabucu dama atıldı” denilirdi. Pabucu dama atılan usta, utancından haftalarca insan içine çıkamaz ve insanların yüzüne bakamazdı. Bu duruma maruz kalan satıcılar kendilerini affettirmek için ellerinden geleni yapar ve büyük çaba harcarlardı.

Gerek Anadolu Selçukluları gerekse Osmanlı Devleti döneminde Ahilerin ticari faaliyetleri böylelikle mesleki ahlak anlayışıyla yüzyıllar boyu süregelmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde daha çok şifahi olarak varlık gösteren Ahilerin ticari ilkeleri Osmanlı Devleti’nde çeşitli kanunlarla hukuk normu haline getirildi. Osmanlı Devleti’nde “ticari vurgunculuk kanun dışı sayılıyor, hammadde ve teknoloji kullanımı önceden belirlenmiş ve ortak kullanıma açılmış bir biçimde çok kesin kurallara bağlanıyordu. Üretilen malın kalite ve çeşitliliğinde değişiklik yapılmasına asla izin verilmeyerek olası rekabet ve değişim eğiliminin teşviki daha en baştan önlenmiş oluyordu. Merkezi yönetim de “hisbe” ve fiyat denetimi ile ve bunu uygulayan kadıya bağlı muhtesib yoluyla sistemin dengesini gözetmekle yükümlü kılınmıştı.”¹³

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” Osmanlı Devleti’nde kalite standardizasyonu ve fiyat denetimine yönelik yapılan düzenlemelerden biridir. Çalışmada öncelikle kanunla ilgili teknik bilgilere yer verildikten sonra kanun İslâm hukuku ilkeleri açısından değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

1. “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa”ın Hazırlanışı

¹¹ Ekinci, *Ahilik*, s. 100-101.

¹² Kazıcı, Ziya, “Ahilik”, *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 541.

¹³ İnalçık, Halil, “Halil İnalçık ile Söyleşi”, (Söyleşiyi Yapan İlber Ortaylı), *Cogito -Osmanlılar Özel Sayısı*, Sayı 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 265-266; Karpat, Kemal H., *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 143.

“Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” II. Bâyezid’in emriyle düzenlemiş tüketici haklarına yönelik bir kanundur. İlgili kanun, Mevlânâ Yaraluca Muhyiddin tarafından 1502-1507 yılları arasında hazırlanmıştır. Kanunun hazırlanışında hem Osmanlı örf ve âdetleri hem de İslâm hukukunun temel ilkeleri dikkate alınmıştır. Osmanlı’nın TSE belgesi sayılan “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” bugün Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi’nde korunmaktadır.¹⁴

Bu kanunnâme, dünyanın en mükemmel ve en geniş belediye kanunu olmakla kalmamakta, aynı zamanda dünyada ilk tüketici hakları kanunu, ilk gıda maddeleri tüzüğü, ilk standartlar kanunu, çevreyle ilgili ilk hukuki düzenlemedir. Bu kanunla belediyecilik, tüketici hakları, çevrenin korunmasıyla ilgili önemli hükümler konulmuştur. Yapıldığı dönemin şartları göz önüne alındığında bu kanunun önemli bir hukuk kodu olduğu görülür. Zira getirdiği düzenlemeler bakımından ileri bir seviyeye işaret eder.¹⁵

Kanun kapsamı bakımından oldukça geniş bir yapıdadır. Kanunda zerdali, erik, armut, elma, nar, şeftali, üzüm, portakal, zeytin, ceviz, kavun, salatalık, soğan gibi çok sayıda sebzenin fiyatı ve pazara sunulma şekliyle ilgili düzenlemelerin yanı sıra dayanıklı tüketim mallarının kalite standardına yönelik düzenlemelere yer vermiştir. Bunun yanı sıra kanunda hizmet sektörüne yönelik bazı düzenlemelerin yapıldığı görülür.¹⁶

Kanunda ele alınan bir diğer konu kumaş türlerinin cinsi, fiyatı; ayakkabıların pazara sunulma şeklidir. Kanunda doğrudan bir tüketim malına dair düzenlemeler yer almakla birlikte kuyumcular, keresteciler, bakırcılar, takyeciler, hallaçlar gibi bazı meslek guruplarının çalışma düzeni ve uyguladıkları fiyat politikalarına ilişkin düzenlemeler de yer almaktadır.¹⁷

2. “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa”ın Muhtevası

İlgili kanunda öne çıkan temel konular kalite standardizasyonu, narh (fiyat tahdidi) ve hisbe (kamu hizmeti) konularıdır.

a. Kalite Standardizasyonu

Standart, bir nesnenin, daha özel anlamda bir tüketim maddesinin belirli ölçülere, kurallara, yasaya ve kullanıma uygunluğunu sağlayan kalite derecesidir. İlk çağlardan itibaren insanlar kalitenin değerlendirmesinde dikkate alacakları standartlar oluşturmuş, uygulamış ve günümüzde de halen geliştirmeye devam etmektedirler. Kalite standardizasyonu çerçevesinde bir ürünle ilgili standartlar belirlenirken sağlık ve kalitenin yanında eldeki kaynakların en verimli şekilde kullanılması göz önünde bulundurulmaktadır. Kalite standardizasyonuna dair ilk hukuki metinler Osmanlı Devleti döneminde yayınlanmıştır.¹⁸

¹⁴ Ekici, *Ahilik*, s. 376; Uyanık, C. , “Yıllık Standard Yolculuğu”, *Standard Dergisi*, Yıl: 43 (514): 15, Ekim, 2004.

¹⁵ Ekici, *Ahilik*, s. 376; Şimşek, Muhittin, TKY ve Tarihteki İlk Uygulaması: *Ahilik*, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 211-252.

¹⁶ Ekici, *Ahilik*, s. 376-406.

¹⁷ Ekici, *Ahilik*, s. 408-416.

¹⁸ Ayşem Aydın Yanar, Mustafa Arlı, “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa’nın Dokuma Kumaşlar ve Giysiler Açısından Değerlendirilmesi”, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 28, (60-68), Ankara 2012, s. 60.

“İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, başta Avrupa olmak üzere bütün dünyada ekonomiyi düzene koyma çabaları ile birlikte, ürünlerin standardizasyonu ve kalite konuları da önem kazanmıştır. Bu çabaların bir sonucu olarak Cumhuriyet döneminde kalite standardizasyonu ile ilgili ilk kanuni düzenleme 1930 yılında yapılmıştır. Bu yasa ile standardizasyon faaliyetleri, ürünlere ilişkin kural koyma ve bu kurallara uygunluğu denetleme (kalite denetimi) olarak başlamıştır.”¹⁹

Günümüzdeki standart anlayışının dünyadaki ilk örneği “*Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa*”dır. Bu kanunda her alanda alınan, satılan ve işlenen çeşitli kumaşların, giyeceklerin, yiyeceklerin ebatlama, ambalajlama, kalite gibi esaslara yer verilmiştir. Örneğin; ekmeğin söz konusu edilirken sadece fiyat ve ağırlığı üzerinde durulmayarak, ne kadar buğdaydan ne miktar un elde edileceği, fırınların bulundurmaları zorunda olduğu stok miktarı, ekmeğin çığ ve eksik ağırlıkta çıkması halinde fırıncılara uygulanacak cezalar da bu kanunnâmede belirtilmiş ve hükme bağlanmıştır.²⁰ Keza kanunda kumaşların tel sayıları, boyları, cinsleri inceden inceye ele alınıp eksikleri ve bozuklukları ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Ayrıca kumaş ve kadifelerin ebadı, atkı miktarı, bükümleri, altın ve gümüş alaşımı da tespit edilmiştir.²¹

Giyecek maddeleri ve dayanıklı tüketim maddeleri hakkında da ayrı bölümler açılmış, hatta ayakkabı gibi bazı malların dayanıklılık süresi; kumaş, hasır gibi mallarda en ve boy ölçüleri belirtilmiş, yani bu ürünlerle ilgili tam bir standardizasyona gidilmiştir.²²

Kanunda birçok tarım ve hayvan ürünleriyle sanayi ürünleri hem taşınması gereken vasıf hem de fiyat bakımından kalite standartı sayılabilecek bazı kurallara bağlanmıştır. Bu standartlar tespit edilirken mümkün merteye halkın, meslek erbabının ve bilirkişilerin fikir ve tecrübelerinden istifade edilmiştir. Ekmeğin standartı ile ilgili kısımda “*ekmekçiler ve bilirkişiler toplanıp*” şeklindeki ibare, ekmeğin standartının belirlenirken konunun uzmanlarına danışıldığını göstermektedir. Belirlenen standartlar mufassal defterlere kaydedilmiş ve padişahın onayına sunulmuştur.²³

b. Narh (Fiyat Tahdidi)

Açık kamu yararı gereği, temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî tavan fiyat belirlenmesine narh denir.²⁴ Fiyat takdiri ve tahdidi olan narh, Arapça’da “tes‘îr” kavramıyla ifade edilir.²⁵

Narh uygulaması klâsik dönem Osmanlı ekonomisinde fiyat politikasına temel teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti’nde gerektiğinde üretici ve tüketiciye de narha başvurmak hakkı tanımıştır. Narh uygulamasının temel amacı, esnaf ve tüccar arasında doğabilecek haksız rekabeti önlemektir. “Osmanlılar’da günlük ve

¹⁹ Canpolat, Ö. “Türk Standardizasyon Hukuku ve Avrupa Birliğine Uyum”, *Standard Dergisi*, Yıl: 44 (528):105, Aralık, 2005.

²⁰ Ekici, *Ahilik*, s. 379.

²¹ Yanar-Arılı, s. 62.

²² Ekici, *Ahilik*, s. 407.

²³ Ekici, *Ahilik*, s. 378.

²⁴ Kallek, Cengiz, “Narh”, *DİA*, XXXII, s. 387.

²⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s. 389.

mevsimlik narhlar yanında savaş, abluka, kıtlık, tabîî âfetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni fiyat tespitleri de yapılırdı. Mevsimlik narhlar gıda maddeleri üzerine konan fiyatları gösterirdi. Ekmek, et, süt ve mâmullerinin yaz ve kış aylarındaki fiyatları farklı idi.”²⁶

Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç duyulması halinde devlet idari, örfî ve mali kanunlar yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman’dan sonraki dönemlerde yapılan mali nitelikli kanunnâmelerde narh konusu da yer almıştır. Kanunnâmelerde narhın yer almasının nedeni dükkân sahiplerinin kar sınırlarını aşarak tüketicileri aşırı derecede zarara uğratmasıdır. Devlet bir kamu görevi olarak tüketicilere yönelik olana umumi zararı def etmek için narh uygulaması yapmak durumundadır. Yapılan narhlar bilirkişilere danışılarak yapılmış ve satıcı ile müşterinin zarar görmemesine itina gösterilmiştir. Osmanlı devletinden narh miktarının belirlenmesi ve uygulanmasının gözetimi kadıya ya da muhtesibe aittir. Narh uygulamasına uymayanlara ta’zir cezası verilmiştir.²⁷

İlgili kanunda narhla ilgili bazı hükümlerin olduğu görülür. Söz gelimi kanunda önce armudun on dört çeşidi, “Gökbaşı, iğnesi, veçhi hallû, örenkuş, zerdamorî, mürendî, bey, sultanî, şekerî, Türkî, sabunî, yerbasmaz, kara moru, bozdoğan” şeklinde sıralandıktan sonra satış fiyatıyla ilgili bazı sınırlandırmalar yapılmıştır. Buna göre zerdamorî armudunun ilk çıktığında bir okkası, beş günden sonra altı yüz dirhemi bir akçaya satılacak, daha sonra bu kıyas üzere narh verilecek. Sultanî armudun ilkin beş yüz dirhemi, beş günden sonra beş yüz dirhemi, iyice bollaşınca iki okkası bir akçeye satılacak.²⁸

İlgili kanunda fiyat sınırlandırılması yapıldığında bilirkişiye, şehrin ileri gelenlerine, üreticiye, takvalı Müslümanlara danışıldığı ifade edilmiştir. Piyasaya arz edilen ürün miktarının mevsim ve şartlara göre değişebileceği olasılığı dikkate alınarak tek bir fiyat yerine dönemsel, çoklu fiyat politikası benimsenmiştir. Fiyatlar belirlenirken piyasa araştırması yapıldığı, geçmişe dönük fiyatların değerlendirildiği dikkati çeken bir diğer husustur.²⁹

Bazı durumlarda fiyat tahdidinin stokçuluğa neden olduğu en azından stokçuluk şüphesi taşıdığı kanun metninden anlaşılmaktadır. Kanunda pazarcıların birleşip şehre gelen meyveleri ve şehir etrafındaki bahçelerin meyvelerini toplayıp depoladığını, Belediye başkanının nezaretinde depoladıkları ürünlere narh koyduğu ifade edilir ki³⁰ bu narhın stokçuluğa sebep olduğu olasılığını gündeme getirir.

3. İslâm Hukukunun Temel İlkeleri Açısından “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa”nın Hukuki Değeri

İslâm, insan haklarını bütün derinliği ve kapsamıyla kabul ve ilan etmiş, insan haklarının korunması için bütün koruyucu tedbir ve müeyyidelerini vaz etmiş ve İslam toplumunu da, bu hakları teyit ve tekit edecek temel esas ve prensiplerle tanzim etmiştir. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunun temini için vaz edilen İslam’ın temel amaçlarında biri de mal, diğer bir ifadeyle insanların ekonomik haklarını

²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “Narh”, DİA, XXXII, s. 390.

²⁷ Döndüren, *Ticâret İlmihali*, s. 234.

²⁸ Ekinci, *Ahilik*, s. 384; Hulusi Doğan, *Ahilik ve Örtülü Bilgi*, Bursa 2006, 3-9.

²⁹ Ekinci, *Ahilik*, s. 383.

³⁰ Ekinci, *Ahilik*, s. 382.

güvence altına almaktır. İnsan dünya hayatını idame etmek için bir takım mallara ihtiyaç duyar. İslâm dini inanının bu fitri ve temel ihtiyacına kayıtsız kalmamış bu konuda hüküm belirlemiştir. İslam'ın vaz ettiği hükümler ışığında çeşitli kurumlar oluşmuş; özellikle ticari hayatta meydan gelen haksız kazanç yollarına karşı çareler üretilmiştir.

İslâm hukukunun kabul ettiği ve koruduğu mülkiyet meşru mülkiyettir. Bir mülkiyetin meşru olması ise ancak meşru yollarla kazanılmasıyla mümkündür. İslâm hukuku diğer hukuk sistemlerinin nazari planda gayrimeşru kabul ettiği gasp, hırsızlık, dolandırıcılık, rüşvet, faiz gibi vasıtaları gayrimeşru ilan etmiştir.³¹ Kur'ân'da bu tür fillerin hem uhrevi hem dünyevi cezayı gerektirdiği bildirilmiştir. Dolayısıyla İslâm hukukunda meşru mülkiyetin ilk özelliği helal olması diğer bir ifadeyle Kur'ân ve sünnetin belirlediği temel prensiplere uygun olmasıdır.

Ticâret yaparak mal edinmek helal³² faiz³³ yalancılık, kandırma, aldatma, soygun gibi yasak yollarla mal edinmek ise haramdır. Faiz ile ticâret aynı şey değildir.³⁴ İdarecilere, hâkimlere rüşvet vererek³⁵ hırsızlık ve gasp yoluyla³⁶ mal edinmek yasaktır. Yetimlerin ve öksüzlerin mallarının haksızca yenilmesi haramdır.³⁷ Kur'ân'ın yasakladığı yollardan edinilen mülk kazaen gayrimeşru, diyaneten haramdır.

İlgili kanunun metni İslâm hukuku açısından incelediğinde kanunun “te'sîr (narh), ihtikâr (stokçuluk), “Hisbe (Belediyecilik/Kamu Denetçiliği) konularıyla ilgili bazı hükümler ifade ettiği görülür. Bu ilkeler yukarıda zikredilen İslâm'ın mülkiyet karşısındaki tutumla paralel olduğu, dolayısıyla kanunun İslâm hukukunun temel ilke ve amaçları bağlamında hazırlandığı söylenebilir. Şimdi sırasıyla kanunda yer alan ve İslâm hukukuyla ilintili olan bu temel ilkeleri incelemeye tâbi tutabiliriz.

a. Te'sîr/Narh (Fiyat Tahdidi)

Kanunda yer verilen fiyat tahdidi İslâm hukukunda ele alınmış konulardan biridir. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisi satıcılara haksızlık olacağı gerekçesiyle fiyatlara bir sınır koymamıştır.³⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.) o dönemde serbest rekabetle oluşan piyasaya müdahaleyi iktisadi bir politika olarak benimsememekle birlikte, fiyat

³¹ Nisa, 4/ 161; Bakara, 2/275; Bakara, 2/ 188.

³² Nisa, 4/29.

³³ Nisa, 4/ 161.

³⁴ Bakara, 2/275.

³⁵ Bakara, 2/ 188.

³⁶ Maide, 5/ 38.

³⁷ Nisa, 4/ 2.

³⁸ İslâm'da ticaret hayatının serbest bırakılarak fiyatların serbest rekabet sonucu oluşması önemli bir sabitedir. (Karaman, Hayrettin, *İş ve Ticaret İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 231-232) Bir dönem Medine'de fiyatlar yükselmesi sebebiyle halkın Hz. Peygamber'den (s.a.s.) fiyatlara narh (tahdid) koymasını istemesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) bu istekte bulunanlara; “Doğrusu fiat tahdidi yapan Allahdır.” (İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Şam 2004, Ticârât 27; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, (1. Baskı), Mektebetu İbn Hazm, Dimeşk 2004, Buyû' 49; Tirmizî, Ebî İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Câmiu't-Tirmizî*, (1. Baskı), Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Dimeşk 2004, Buyû 73) şeklinde cevap vermiş olması bu gerçeğin açık bir delilidir.

tahdidini bütünüyle yasaklamamıştır.³⁹ Sahabe uygulamalarında da narhın iktisadi bir politika olarak benimsenmediği görülür.⁴⁰

Gerek Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu husustaki beyanını gerek sahabe uygulaması ticaret hayatına daima müdahalenin uygun olmayacağını göstermektedir. Fiyat (semen), satıcının hakkı olup bunu takdir etmek kendisine aittir. Normal şartlarda satıcının bu hakkına müdahale etmek devlet başkanına yaraşmaz. Fakat tüketicinin temel ihtiyaç maddelerine erişimini engelleyecek yükseklikte bir fiyatla mal satan tüccarlara gerekli uyarılar yapıldıktan sonra yüksek fiyatla satmaya devam etmeleri halinde devlet başkanın tüketicinin hakkını korumak gayesiyle fiyatlara sınır koyabileceği ifade edilmiştir.⁴¹

Sonraki dönemlerde oluşan yüksek fiyat uygulamaları tüketicilerin aleyhine olmuş; tüketiciyi korumak amacıyla fiyat tahdidi gündem gelmiş bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Normal işleyen piyasa şartlarında narhın uygun bir işlem olmadığı konusunda –farklı derecelerde de olsa- İslâm hukukçuları ittifak halindedir. Zira normal şartlarda narh uygulaması, özel mülkiyete bir müdahale olup tarafların rızasını bozan bir işlemdir.⁴² Narhı câiz bir işlem görmeyenlerin temel gerekçesi bunun “*Ey inananlar aranızda kendi rızanızla yaptığınız mübadele müstesna mallarınızı haksız yollarla yemeyin.*”⁴³ ayetine, “*Gönlü hoşnut olmadıkça Müslüman kişinin malı helal olmaz.*”⁴⁴ hadisine aykırı olmasıdır. Kasânî’ye göre narh satıcı açısından “hacr” (şahsın kişiliğini kısıtlama) anlamına gelir. Zira narh mâli işlemlerin temelini oluşturan rıza unsurunu yaralamaktadır. Rıza unsuru olmadığı zaman yapılan işlemin geçerli olmayacağı en azında geçerliliğinin şüpheye düşeceği ortadadır.⁴⁵

Tüketici haklarını olumsuz yönden etkileyen hiçbir gerekçe yokken narh uygulamasının uygun olamayacağı birçok İslâm hukukçusu tarafından benimsenmekle birlikte, spekülâtif oyunlarla fiyatların artırılması durumunda genel itibariyle bütün İslâm hukukçuları fiyat tahdidinin uygulanmasına farklı gerekçelerle olumlu yaklaşmışlardır. Hanefîler gıda maddeleri fiyatlarının sunî şekilde fâhiş ölçülerde arttırıldığı ve kamu zararını önlemenin başka yolunun kalmadığı durumlarda narh uygulanmasına cevaz vermişlerdir. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi Hanbelîler ve bazı müteahhirin Şâfiîler, karaborsacılık, belli metân sadece imtiyazlı bir gruba devredilmesi ve onlar tarafından yüksek bedellerden satılması, örgütlü oluşumların fiyatları aşırı arttırması, aracı teşekküllerinin alış fiyatlarını çok düşürmesi gibi sebeplerle üreticilerin; çiftçilik, fırıncılık, inşaatçılık, dokumacılık gibi kamunun ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışan zanaatkarların / işçilerin örgütlenerek ücretlerini anormal düzeylere çıkarması gibi sebeplerle hizmet alanların zarar görmesi halinde, emsal değer üzerinden fiyat

³⁹ Kallek, “Narh”, DİA, s. 388.

⁴⁰ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî I-XV*, (3. Baskı), Dâru’l Alemlü’l-Kutub, Riyad 1997, IV, s. 240-241; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh en-Nemerî el-Endülisî, *İstizkâr I-XXX*, Daru’l-Va’y, Kahire 1993, VI, s. 414.

⁴¹ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen Yayınevi, İstanbul trs, VI, s. 234.

⁴² İbn Kudâme, IV, s. 240-241; Kallek, “Narh”, DİA, s. 388.

⁴³ Nisa 4/29.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Dâru’l-Hadis, Kahire, 1995, V, s. 72.

⁴⁵ Kasânî, V, s. 129.

tahdidini vâcip kabul etmişlerdir.⁴⁶ Zâhirîler de alıcıların tekelleşme eğilimlerine karşı fiyat tahdidini onaylamışlardır.⁴⁷ Kimi Şâfiîler ve İmam Mâlik'ten nakledilen bir içtihadı uyan bazı Mâlikîler de satıcıların halkın zarar göreceği boyutlarda haksızlığa sapmaları halinde piyasa fiyatlarına endeksli narhın câiz olabileceği kanaatindedir.

İslâm hukukçuları sonraki dönemlerde kamu menfaatini dikkate alarak narha cevaz vermişlerdir. İlgili kanunda fiyatların aşırı derecede yükselmesi, gelişi güzel fiyat uygulamaları sebebiyle tüketicilerin zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Bu kanunda sonraki dönemlerde yaşayan İslâm hukukçularının narha cevaz veren görüşlerinin dikkate alındığı söylenebilir.

b. İhtikâr (Stokçuluk)

Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa'da bazı hükümlerin stokçuluğu önlemeye yönelik olduğu görülür. Özellikle piyasada mal toplayan pazarcıların uygulamalarını konu alan kısımda bu husus açıkça ifade edilmiştir.⁴⁸ Kanunun bu yönüyle İslâm hukukunun stokçulukla ilgili hükümlerini dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Stokçuluğu yasaklayan kanununun ilgili maddeleriyle İslâm hukukunun stokçuluğu yasaklayan hükümleri arasında önemli bir benzerlik vardır.

Fıkıh kitaplarında stokçuluk "ihtikâr" adı altında ele alınmış, şartları ve hükümleri değerlendirilmiştir.⁴⁹ İlk dönem fıkıh eserlerinde müçtehitler ihtikârı farklı şekillerde tanımlamışlardır. Kâsânî, ihtikârı, "Yiyecek maddesini bir yerleşim yerinden veya şehre yakın bir yerden satın aldıktan sonra satışa arz etmeyerek bir yerde bekletmek suretiyle insanlara zarar vermek"⁵⁰ diye İbn Âbidîn, "Yiyecek veya buna benzer bir maddeyi satın aldıktan sonra, fiyatların pahalılaşması ümidiyle kırk gün süreyle bir yerde depolamaktır."⁵¹ diye tanımlamıştır. Mâlikî âlim Bâcî, ise ihtikârı, "piyasanın bozulmasıyla birlikte yüksek bir fiyata satmak maksadıyla bir malı piyasadandan çekerek depolamak"⁵² diye tanımlamıştır. Şâfiî âlim Rafî de ihtikârı, "Fiyatların pahalı olduğu zamanda zenginlerin yiyecek maddelerini fakirlere bırakmayarak satın almaları, sonra da bunları fakirlerin ihtiyacı iyece

⁴⁶ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-Hisbe fi'l-İslâm ev vazîfetü'l-hükûmeti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut trs. s. 22-42; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Turuğu'l-hükmiyye*, (nşr. Behîc Gazâvî), Dâru ihyâi'l-ulûm, Beyrut, trs. s. 240-260; Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc İlä Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc I-IV*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1997, II, 38; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1984, III, s. 473; İbn Abdilber Ebü Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülîsî, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne el-Mâlikî*, (3. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1992, I, 360; İbn Kudâme, IV, 240.

⁴⁷ İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *Muhallâ I-XI*, İdâretü'l-Matbaâtu'l-Münîr, Kahire 1352, IX, s. 41.

⁴⁸ Ekinci, *Ahilik*, s. 382.

⁴⁹ Karaman, Hayrettin, *İş ve Ticaret İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 232.

⁵⁰ Kâsânî, Ebü Bekr Alâeddin Ebü Bekr b. Mes'ud b. Ahmed, *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-kütübi'l-Arabi, Beyrut 1982, V, s. 129.

⁵¹ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, *Reddü'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut 1992, IX, s. 571.

⁵² Bâcî, Ebu'l-Velid, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1999, VI, s. 345.

arttığı zaman daha pahalıya satmak üzere depolamalarıdır.”⁵³ şeklinde tanımlamıştır.⁵⁴

İslâm’da serbest ticaret anlayışı hâkim olmakla birlikte ticaret hayatının ahlakına uymayan ihtikâr (stokçuluk), şartlar oluştuğu takdirde yasaklanmakta; muhtekirin (stokçu) malları hâkim tarafından rayiç fiyata piyasaya sunulmaktadır.⁵⁵ Zira karaborsacılık sebebiyle halkın ihtiyaç duyduğu bazı mallar piyasada azalması sebebiyle talep fazlalığı meydana gelir ve fiyatlar sun’î olarak yükselir. Tüketici haklarına aykırı olan sun’î fiyat artışı, piyasada arz-talep dengesini bozmakta; tüketiciler ucuza alabileceği bir ihtiyaç malzemesini daha pahalıya almak zorunda kalabilmektedir.⁵⁶

İhtikâr yasağı Kur’ân-ı Kerim’de açık bir şekilde yer almamaktadır. Fakat haksız kazanç sağlamayı yasaklayan ayetlerin, Nisâ sûresindeki malların haksız yollarla yenilmesini yasakladıktan sonra, karşılıklı rızaya dayanan ticareti bundan müstesna olduğunu ifade eden ayetin⁵⁷, durmaksızın mal ve servet toplayıp bunları üst üste yığan kimseyi cehennem ateşinin çağıracağını bildiren ayetin⁵⁸, son olarak “Böylece bu mallar, sizden sadece zenginler arasında el değiştiren bir servet hâline gelmesin.”⁵⁹ ayetinin ihtikâr yasağının Kur’ân’daki delilleri olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰

İhtikâr yasağı hadislerde genelde bu fiile taalluk eden dünyevi ve uhrevi cezayla bağlantılı olarak yer almıştır. Çeşitli hadislerde ihtikâr ve ihtikâr yapan muhtekir (stokçu) olumsuz sıfatlarla nitelendirilmiştir. İhtikâr yapan karaborsacı Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından şu şekilde zemmedilmiştir: “*Karaborsacı ne kötü kuldur! Fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyarsa sevinir.*”⁶¹ Yine diğer bir hadiste karaborsacının durumu şu şekilde anlatılmıştır: “*Bir gıda maddesini 40 gece depolayıp (ihtiyaç varken) saklayan Allah’tan uzaklaşmış, Allah da onu kendisinden uzaklaştırmıştır.*”⁶² Keza “*Her kim Müslümanlara karşı kırk gün stokçuluk yaparsa, Allah cüzam ve iflâs ile onu cezalandırır.*”⁶³ hadisi ile muhtekirin dünyevi anlamda karşılaşılabileceği cezaya dikkat çekilmiştir.

Karaborsacılığın oluşması için bazı şartların bir arada bulunması gerekir. Buna göre depolanan malın satın alınmış bir mal olması, söz konusu malın gıda maddesi olması ve insanların saklanan malı almada sıkıntı ve ihtiyaç içinde olması, stoklanan mal, bizzat o şehirden veya o şehrin banliyösünden satın alınmış olması

⁵³ Râfî, Ebû Kâsım Abdi’l-Kerîm b. Muhammed b. Abdi’l-Kerîm el-Kazvîni eş-Şâfî, *Şerhu’l-Kebîr I-XIII*, (1. Baskı), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, VIII, s. 216.

⁵⁴ Tanımların değerlendirilmesi için bkz. Çayıroğlu, Yüksel, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 17, sayı 2, Diyarbakır 2015, s. 320-321.

⁵⁵ Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd b. Mahmud, *el-İhtiyâr li-Ta’lîli’l-Muhtâr I-V*, Çağrı Yay., İstanbul 2007, IV, s.160.

⁵⁶ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 2012, s. 608.

⁵⁷ en-Nisâ, 4/161.

⁵⁸ el-Meâric, 70/17-18.

⁵⁹ el-Haşr, 59/7.

⁶⁰ Çayıroğlu, s. 328.

⁶¹ *Tecrid-i Sarih*, VI, s. 549.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, s. 33.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, I, s. 21.

ihtikârın oluşmasının şartlarıdır. İhtikârın oluşması için, malın saklanma süresi normal hallerde kırk günle sınırlıdır. Fakat bazı durumlarda toplumun sıkıntıya düşmesine göre bu süre kısalabilir.⁶⁴ Nitekim günümüzde akaryakıt ve tüpgaz gibi ihtiyaç maddeleri iki-üç gün gibi kısa bir süre piyasadan çekilmesi halinde toplumun büyük sıkıntıya düşmesi mümkündür.

Stokçuluğun meydana gelmesi için stoklanan malın kişinin kendi arazisinin ürünü olmamalıdır. Buna göre; bir kimse kendi arazisinden elde ettiği ürünü halk zarar gördüğü halde piyasaya sürmese bu kimse stokçu sayılmaz. Çünkü kişi, tarlasını ekmek zorunda olmadığı gibi elde ettiği ürünü de satmak mecburiyetinde değildir. Bununla birlikte Müslümanlar zaruret derecesine varan bir ihtiyaç içindeyken sırf daha fazla para kazanmak amacıyla malı stoklamak Müslümana yaraşan bir davranış değildir. Bunun yanı sıra tabiatı icabı stoklanması gereken bal, pekmez gibi gıda mallarının stoklanması da ihtikâr sayılmaz.⁶⁵

İhtikârın gerçekleşmesi için gereken asgari sürenin miktarı konusu tartışmalıdır. Sürenin kırk ya da otuz gün olabileceği ifade edilmiştir. İbn Âbidîn'e göre belirlenen süreler takdiridir. Belli bir sürenin tayin edilmesinin temel nedeni, stoklanan malın hâkim kararıyla satılması ve stokçunun tazir cezasına çarptırmak yoluyla dünya cezası için olup uhrevi mesuliyetin meydana gelmesi için değildir. Çünkü az bir müddet dahi stokçuluğun uhrevi mesuliyete sebep olması için yeterlidir.⁶⁶

Hangi ürünlerin stokunun ihtikâr sayılacağı konusunda müçtehitler farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Ebû Hânife ve İmam Muhammed'e göre ihtikârın meydana gelmesi için stoklanan malın üzüm, incir ve badem gibi insanın yiyebileceği gıda maddesi (kût) cinsinden olması şarttır. Ebû Yûsuf'a göre ise stoklanması halka zarar veren her şeyin stoklanması ihtikârdır. İmam Muhammed'den gelen diğer bir görüşe göre elbiselerin stoklanması da ihtikârdır.⁶⁷

“Birbirinizin mallarını batıl yollarla yemeyiniz. Ancak bu, tarafınızdan karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olması müstesna...”⁶⁸ ayetine ve “Kim ihtikâr/stokçuluk yaparsa asi/günahkar olmuştur.”⁶⁹ Hadisine aykırı olan ihtikâr, arz-talep dengesini bozan ve ticaret ahlakına aykırılık teşkil eden ticaret hayatıyla ilgili bir zaaftır. Bu yüzden İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ihtikârın hükmü hürmet yani fiilin haram olmasıdır. Zira yukarıda zikredilen ilgili hadisler göre ihtikâr yasaklanması gereken bir fiildir. Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî ulemasının çoğunluğuna göre hakkında açık nass bulunması sebebiyle ihtikâr haramdır.⁷⁰ Hanefî mezhebinde ise ihtikârın hükmü konusunda iki farklı görüş vardır. Hanefî ulemasının ekseriyetine göre

⁶⁴ Mevsilî, IV, s.161-162; İbn Âbidîn, IX, s. 571; Döndüren, s. 609.

⁶⁵ İbn Âbidîn, IX, s. 571

⁶⁶ İbn Âbidîn, IX, s. 571

⁶⁷ İbn Âbidîn, IX, s. 571

⁶⁸ en-Nisa, 4/29.

⁶⁹ Ebû Dâvud, İcare 47; Tirmizî, Buyû' 40; İbn Mâce, Ticarât 6.

⁷⁰ Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzi I-XXIII*, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde trs, XIII, s. 44; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebi Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Kâfi I-VI*, (1. Baskı), Thk. Abdullah b. Abdirrahman Türkî, Dâru'l-Hacer, 1997, II, s. 25; el-Abderî, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsim, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halil*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994, VI, s. 254

ihdikâr tahrimen mekruhtur.⁷¹ Bununla birlikte Kâsânî ihtikârın haram olduğunu ifade etmiştir.

Söz konusu kanuni düzenlemeyle İslâm hukukundaki ihtikar yasağının temel çıkış noktası aynıdır. İlgili kanunda ihtikarın yasaklanmasının nedeni tüketici haklarını korumak olduğu gibi İslâm hukukundaki ihtikar yasağının nedeni de tüketicinin fahiş fiyatla mal almasının önüne geçip onu korumaktır.

c. Hisbe/İhtisab

Hisbe, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi gereğince⁷² gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eden bir terimdir.⁷³ Hisbe teşkilatının bir müessese şeklinde ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vazettiği iktisadî hükümlerin uygulanışını yerinde görmek için bizzat pazar teftişlerine çıktığı ve gayri meşru davranışlarda bulunanlara gerekli uyarıları yaptığına dair çeşitli rivayetler vardır.⁷⁴ Bu rivayetler hisbe teşkilatının Hz. Peygamber döneminde ilke olarak mevcut olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda “sâhibü's-sûk”, “âmilü's-sûk” (pazar görevlisi) şeklinde yer alan tabirlerin hisbe teşkilatıyla ilgili ilk uygulamaları gösterdiği ifade edilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) ehliyetli bazı kişileri esnaf ve sanatkârların işlerini denetlemek için resmen sâhibü's-sûk sıfatıyla görevlendirmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devletinde hisbe teşkilatı bir müessese şeklinde kurulmuş ve şekillenmiştir. Bu teşkilatın üyeleri “ihtisab ağası” veya “ihtisab emini” diye isimlendirilmiştir. Hâkim tayin edilen her yerde muhtesibi onun yardımcısı sıfatıyla yer almaktaydı. İstanbul'da Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarında da birer muhtesib vardı. Genel olarak muhtesibin faaliyetleri içtimaî, iktisadî, adlî ve dinî alanları kapsıyordu. Muhtesiblerin görev ve yetkileri ihtisab kanunnâmelerinde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Muhtesibin görevi “Allah'ın yarattığı her şeyin hukukunun görülüp gözetilmesi”ne varıncaya kadar geniş bir sahayı kapsamaktaydı.⁷⁶

İslâm'ın ilk yıllarından beri var olan “Hisbe Teşkilatı”; malların, kalite standartlarının altına düşürülmemesi, ucuz ve sağlığa uygunluk şartlarına uygun olarak tüketiciye ulaştırılması ve esnaf kontrolü gibi pek çok konuda müşteri memnuniyeti için çalışmaktaydı. Hisbe teşkilatı ezanın vaktinde okunmasının, cemaatle ibadetlerin zamanında edasının, cuma ve bayram namazlarının ifasının sağlanması; ibadetlerde alenî ihlâllere ve bid'atlara engel olunması; taşkınlık

⁷¹ Mergînânî, Burhanuddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Fergânî, *el-Hidaye Serhu Bidâyeti'l-Mubtedî I-IV*, Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut trs., IV, 377; Zeylaî, Fahreddîn Osmân b. Alî el-Hanefî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhi Kenzi'd-Dekâik I-VI*, (1. Baskı), Matbatu'l-Kubrâ el-Emiriyye, Bulak 1313, VI, s. 27.

⁷² Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; et-Tevbe 9/71, 112; el-Hac 22/41.

⁷³ Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, s. 133.

⁷⁴ Müslim, Ebu'l-Husayn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhân, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 2007, İmân 164; İbn Mâce, *Ticârât* 3, 36; Ebû Dâvûd, *Büyû'* 50; Tirmizî, *Büyû'* 4, 72.

⁷⁵ Kallek, “Hisbe”, *DİA*, s. 135-137.

⁷⁶ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975, s. 42-43; Kazıcı, Ziya, “Hisbe”, *DİA*, cilt: 18; s. 143-144.

ölçüsüne varan eğlencelerin, sarhoşluk verici içki kullanımının, sınırı aşan kadın-erkek ilişkilerinin engellenmesi gibi ibadet, sosyal ve aile hayatıyla ilgili bazı görevleri icra etmesinin yanı sıra genelde haramların, özelde fâsid-bâtıl akidlerin, hile ve aldatmaların, ölçü tartı alet ve birimlerinde sahtekârlığın önlenmesi gibi ticari hayatla ilgili bazı görevleri de icra etmiştir.⁷⁷ İlgili kanun da malların kalitesi ve fiyatıyla ilgili içerdiği hükümler bakımından hisbe teşkilatının faaliyetlerini gündeme getirmektedir. Bu kanunun İslâm hukukundaki hisbe teşkilatının icra ettiği görevlerin hukuk normuna dönüşmüş bir şekli olduğu söylenebilir.

Sonuç

Ahlaki ve dini temeller üzerine kurulmuş olan ahilik Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde Anadolu'da sosyal ve ticaret hayatının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ahilerin yüzyıllar süre gelen ticaret ilgili uygulamaları gerek üreticinin gerekse tüketicinin haklarının korunmasında önemli bir etken olmuştur. Osmanlı iktisat sisteminin şekillenmesinde etkili olan ahiler birçok uygulamanın ve kanuni düzenlemenin oluşmasını sağlamışlardır.

II. Bâyezid emriyle Mevlânâ Yaraluca Muhyiddin tarafından 1502-1507 yılları arasında düzenlenen Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa" tüketici haklarına yönelik hazırlanan ilk kanundur. Kanununda hem Osmanlı örf âdetleri hem de İslâm hukukunun temel ilkeleri dikkate alınmıştır. Osmanlı hukuku büyük oranda İslâm hukukuna istinat ettiği için, bu kanunda İslâm hukukunun ticari hayata yönelik ilkelerinin izlerini bulmak mümkündür. Kanunda yer alan narh, stokçuluk ve hisbe teşkilatını ilgilendiren hükümler İslâm hukukunun kaynaklarında ele alınan konular arasında yer almaktadır. Kanunun maslahat yönünü oluşturan kamu faaliyetleri, İslâm hukukunda bütün kamuyu ilgilendiren bir edim olan ve daha özel anlamda ise kamu hizmetlerini yerine getiren bir müessese olan hisbe teşkilatını gündeme getirmektedir. İlgili kanunun hisbe faaliyetlerinin Osmanlı hukukunda hukuk normuna dönüşmüş şekli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995.

Ayşe, Aydın Yanar, Mustafa Arlı, "Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa'nın Dokuma Kumaşlar ve Giysiler Açısından Değerlendirilmesi", Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 28, (60-68), Ankara 2012.

Bâcî, Ebu'l-Velîdi *el-Müntekâ Şerhu Muvatta*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye,

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen Yayınevi, İstanbul trs.

Canpolat, Ö. "Türk Standardizasyon Hukuku ve Avrupa Birliğine Uyum", *Standard Dergisi*, Yıl: 44 (528):105, Aralık, 2005.

Çayıroğlu, Yüksel, "İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 17, sayı 2, Diyarbakır 2015, s. 320-321.

⁷⁷ Kallek, "Hisbe", *DİA*, s. 134-135.

- Debbağoğlu, Ahmet, *İslâm İktisadına Giriş*, Hareket Yayınları, İstanbul 1979, s. 85; Ekinci, *Ahilik*, s. 139.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 2012.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, (1. Baskı), Mektebetu İbn Hazm, Dımeşk 2004.
- Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, Ankara 2008, s. 138; Sucu, Mustafa, *Ahi Ocakları ve Bir Ahilik Belgesi*, Malatya 1996, s. 5-6.
- el-Abderî, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halil*, Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, 1994.
- Erdem, Ekrem, *Ahilik*, Detay Yayıncılık, Ankara 2008, s. 83.
- İbn Abdilber Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülisî, *el-Kâfî fî Fıkhi Ehli'l-Medîne el-Mâlikî*, (3. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1992.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülisî, *İstizkâr I-XXX*, Daru'l-Va'y, Kahire 1993.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, *Reddü'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l Muhtâr*, Beyrut 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *Muhallâ I-XI*, İdâretu'l-Matbaâtu'l-Münîr, Kahire 1352.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Turuğu'l-hükmiyye*, (nşr. Behîc Gazâvî), Dâru İhyâi'l-ülûm, Beyrut, trs.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnâ I-XV*, (3. Baskı), Dâru'l Alemu'l-Kutub, Riyad 1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Kâfî I-VI*, (1. Baskı), Thk. Abdullah b. Abdirrahman Türkî, Dâru'l-Hacer, 1997.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Şam 2004.
- İnalçık, Halil, “Halil İnalçık ile Söyleşi”, (Söyleşiyi Yapan İlber Ortaylı), *Cogito - Osmanlılar Özel Sayısı*, Sayı 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999
- Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, s. 133.
- Kallek, Cengiz, “Narh”, *DİA*, XXXII, s. 387.
- Karaman, Hayrettin, *İş ve Ticaret İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed, *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-kütubi'l-Arabi, 1982.
- Kazıcı, Ziya, “Ahilik”, *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 541.

- Kazıcı, Ziya, “Hisbe”, *DİA*, cilt: XVIII, s. 143-144.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- Mergînânî, Burhanuddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Fergânî, *el-Hidaye Serhu Bidâyeti'l-Mubtedî I-IV*, Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut trs.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd b. Mahmud, *el-İhtiyâr li'Ta'lili'l-Muhtâr I-V*, Çağrı Yay., İstanbul 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Narh”, *DİA*, XXXII, s. 390.
- Müslim, Ebu'l-Husayn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, *Sahihu Müslim*, Thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzî I-XXIII*, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde trs.
- Râfî, Ebû Kâsım Abdi'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdi'l-Kerîm el-Kazvînî eş-Şâfî, *Şerhu'l-Kebîr I-XIII*, (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997 .
- Remlî, Şemseddin, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1984.
- Şimşek, Muhittin, *TKY ve Tarihteki İlk Uygulaması: Ahilik*, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Şîrbînî, Şemsuddîn Muhammed el-Hafîb, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc I-IV*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *el-Hisbe fi'l-İslâm ev vazîfetü'l-hükûmeti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, Beyrut trs.
- Tirmizî, Ebî İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Câmiu't-Tirmizî*, (1. Baskı), Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Dimeşk 2004.
- Uyanık, C. , “Yıllık Standard Yolculuğu”, *Standard Dergisi*, Yıl: 43 (514): 15, Ekim, 2004.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975.
- Zeylaî, Fahreddîn Osmân b. Alî el-Hanefî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhi Kenzi'd-Dekâik I-VI*, (1. Baskı), Matbatu'l-Kubrâ el-Emiriyye, Bulak 1313.

